

Miasto przemysłowe i usankcjonowany dyskurs dziedzictwa. Porównawcze studium narracji muzealnych w Łodzi i Tampere

Magdalena Rek-Woźniak

Uniwersytet Łódzki

DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/1733-8069.17.1.06>

Słowa kluczowe:

dziedzictwo
przemysłowe, historia
miasta, muzea,
usankcjonowany
dyskurs dziedzictwa

Abstrakt: W historii Łodzi i Tampere jest wiele podobieństw. Dzięki przywilejom podatkowym i celnym stały się przemysłowymi centrami ważnymi dla gospodarki Imperium Rosyjskiego, zyskując miano polskiego i fińskiego Manchesteru. Zaludniane przez przybyszów, w znacznej mierze wywodzących się ze wsi, założyły z kolei na miano „czerwonych” bastionów klasy robotniczej w rolniczych społeczeństwach. Od momentu zaniku tradycyjnych przemysłów w latach 80. i 90. XX wieku przepracowały swoje unikalne dziedzictwo. Autorka stara się porównać muzealne narracje rekonstruujące ścieżki prowadzące oba miasta ku współczesności, zwracając uwagę na to, jak reprezentowane są w nich kluczowe grupy społeczne tworzące społeczność Tampere i Łodzi. Punktem odniesienia dla wywodu jest koncepcja usankcjonowanego dyskursu dziedzictwa.

Magdalena Rek-Woźniak jest socjolożką i kulturoznawczynią. Zajmuje się problematyką nierówności klasowo-warstwowych i ich reprezentacją w debacie publicznej, a także procesami i projektami modernizacyjnymi w miastach poprzemysłowych.

Adres kontaktowy:

Katedra Socjologii Struktur i Zmian Społecznych
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Uniwersytet Łódzki
ul. Rewolucji 1905 r. nr 41/43, 90-214 Łódź
e-mail: magdalena.rek@uni.lodz.pl

W ostatnich latach w polskiej debacie nad przeszłością powoli rośnie zainteresowanie historią społeczną, uwzględniającą doświadczenia klas i grup zdominowanych, czego przejawem są projekty naukowe i popularyzatorskie dotyczące zarówno społecznej historii transformacji (zob. Leyk, Wawrzyniak 2020), powojennej modernizacji (np. Leszczyński 2013; Leder 2014; Zysiak 2016; 2020), jak i relacji klasowych w perspektywie długiego trwania i w kontekście global-

nych makroprocesów (Pobłocki 2017; 2021 [w druku]; Leszczyński 2020¹; Rauszer 2020). Trendowi temu towarzyszy krytyczna refleksja nad zinstytucjonalizowanym konstruowaniem pamięci zbiorowej (zob. np. Kostro, Wóycicki, Wysocki 2014), dotąd w znacznej mierze skupiona wokół różnych wątków historii narodowej i politycznej (zob. np. Bernhard, Kubik 2014).

Badania², z których fragmentaryczne sprawozdanie stanowi niniejszy tekst³, wpisują się w powyższy trend. Ich poznawczym celem jest częściowe wypełnienie luki w literaturze dotyczącej transformacji miast postindustrialnych, a zwłaszcza wykorzystywania różnych elementów przemysłowej przeszłości w procesie aktualizowania narracji tożsamościowych. Skupiam się przy tym na wątkach społeczno-ekonomicznych (klasowych), starając się scharakteryzować specyfikę procesów zachodzących w Łodzi. Do poszukiwań możliwych płaszczyzn porównań z pewnością zachęcają prace (zob. Zysiak 2016; 2020) przekraczające „paradygmat totalitarny”, sugerujący wyjątkowość powojennych doświadczeń społeczeństw dawnego bloku wschodniego, a zatem ich nieporówny-

walność ze społeczeństwami kapitalistycznymi. Ponadto w trwającej od kilku dekad debacie nad przemianami kapitalizmu i towarzyszącymi im zmianami społecznymi wciąż istnieje miejsce na próby zrozumienia zjawisk zachodzących w Polsce nie tylko dzięki zestawieniom z emblematycznymi krajami globalnego centrum, ale i tymi noszącymi doświadczenie półperyferyjności i peryferyjności. Choć takie porównanie należałoby opatrzyć serią zastrzeżeń, ciekawym punktem odniesienia dla Łodzi jest Tampere, trzecie pod względem liczby mieszkańców miasto Finlandii, która do światowej czołówki dołączyła dopiero w latach 90. XX wieku (zob. np. Ojala, Eloranta, Jalava 2006) w wyniku intensywnej powojennej modernizacji. Interesujące wydają się zarówno podobieństwa historycznych ścieżek rozwojowych dawnych przemysłowych gigantów, jak i głębokie i wielowymiarowe różnice dzielące dziś te miasta nie tylko w zakresie wskaźników społeczno-ekonomicznych, ale i zbiorowej pamięci i polityki wobec przemysłowej przeszłości.

Empiryczną podstawę niniejszego tekstu stanowią dane zastane – zawartość wybranych książek i broszur wydawanych przez łódzkie i tampereńskie muzea, a także udostępniane przez nie publicznie materiały cyfrowe. Ich analiza posłużyła odtworzeniu wybranych aspektów usankcjonowanego dyskursu dziedzictwa (Smith 2006) obu miast.

Struktura wywodu jest następująca: pierwsza część stanowi wprowadzenie historyczne, w którym wskazuję na główne podobieństwa i różnice w ścieżkach rozwojowych Łodzi i Tampere. Następnie staram się pokrótce opisać rolę lokalnych muzeów w kształtowaniu usankcjonowanego dyskursu dziedzictwa, przedstawiając jednocześnie metodologiczne ramy podjętych analiz. W kolejnych fragmentach omawiam wybrane cechy oficjalnych

¹ W tym kontekście znamienne wydaje się, że pierwsze wydanie *Ludowej historii Polski* autorstwa historyka i socjologa Adama Leszczyńskiego ukazało się czterdzieści lat po symbolicznej dla tego nurtu publikacji *A People's History of the United States* Howarda Zinna (polski przekład w 2016).

² Rekapitulowane tu badania zostały częściowo sfinansowane ze środków projektu „Klasy społeczne i polityka pamięci w miastach poprzemysłowych” (grant w ramach konkursu Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego UŁ dla młodych badaczy, nr B1911200002085.02, kierownik: Magdalena Rek-Woźniak) oraz projektu „Fiński model społeczno-ekonomiczny. Studium Socjologiczne” (NCN, Program Miniatura 2, grant nr: 2018/02/X/HS5/01828, kierownik: Wojciech Woźniak).

³ Pragnę podziękować trojgu anonimowych recenzentów, a także dr Annie Matysce za wnikliwe komentarze i bardzo inspirujące wskazówki literaturowe. Choć ostateczna wersja tego tekstu jest efektem licznych kompromisów i daleko jej do ideału, Państwa życzliwe uwagi pomogły mi ponownie przemyśleć przeszłe etapy analiz.

muzealnych narracji o historii przemysłowej obu miast, by w podsumowaniu zaproponować interpretację zidentyfikowanych różnic poprzez odwołania do relatywnie trwałych imaginariów narodowych. Artykuł stanowi kontynuację i uzupełnienie wątków podjętych w innym miejscu (Rek-Woźniak, Woźniak 2020).

Manchester Wschodu i Manchester Północy

Status Łodzi i Tampere od lat 20. XIX wieku często bywa porównywany do specjalnych stref ekonomicznych (zob. Puś 1987; Haapala 2011). Gwałtowny rozwój obu miast i ich przekształcenie w wyspy przemysłowego kapitalizmu na zachodnich i północno-zachodnich krańcach Imperium Rosyjskiego były możliwe dzięki przywilejom celnym i podatkowym, które miały przyciągać zagraniczny kapitał i *know-how*. Stały dopływ siły roboczej zapewniały im masowe migracje ludności wiejskiej, w przypadku Łodzi możliwe dopiero po zniesieniu pańszczyzny ukazami carskimi z 1864 roku. O ile jednak w tym przypadku migracje przyczyniły się też do znacznego zróżnicowania struktury etniczno-religijnej miasta, Tampere pozostało kulturowo homogeniczne (na przełomie XIX i XX wieku odsetek mieszkańców niefińskiego pochodzenia nie przekraczał tam 1,5%, podczas gdy etniczni Polacy i Polki stanowili około połowy populacji Łodzi [zob. Kowalski, Matera, Sokołowicz 2020]). Jednocześnie stosunkowo szybko dywersyfikacji uległ jego profil produkcyjny. Obok tekstyliów ekonomiczną podstawą funkcjonowania Tampere stała się także produkcja maszyn (w tym zbrojeniowa), wyrobów gumowych, przetwórstwo pulpy papierowej czy obuwnictwo.

Oba miasta bardzo szybko stały się ważnymi ośrodkami robotniczej mobilizacji, w tym protestów

i strajków, a także lokalnych erupcji Rewolucji 1905 roku⁴. Napięcia klasowe stanowiły bardzo ważny kontekst opowiedzenia się mieszkańców Tampere po stronie „Czerwonych” w wojnie domowej, która przetoczyła się przez Finlandię tuż po uzyskaniu niepodległości w 1917 roku (Kirby 1978). W okresie międzywojennym politykę obu miast kształtowały partie lewicowe, kładąc duży nacisk na rozwój usług społecznych. Jednocześnie publiczne wizerunki i autostereotypy Tampere i Łodzi były diametralnie różne. Wkład Tampere w rozwój gospodarczy Wielkiego Księstwa Fińskiego, a następnie niepodległego państwa był od początku doceniany. W wydanej w 1876 roku *Księżdz naszych Ziemi*⁵ Zachrisa Topeliusa zostało ono opisane jako „ciężko pracujące miasto rozciągające się wzdłuż rzecznych bystrz ze swoimi wielkimi fabrykami i pięknymi parkami” (Topelius 2018 r. 1, par. 26 [tłum. MRW]). Z czasem ten obraz uległ wzmocnieniu (zob. Haapala 2005; 2011). Łódź z kolei, kojarzona z lekceważonym, sfeminizowanym przemysłem lekkim, borykała się z etykietą „złego miasta”, rozsadzane go przez kontrasty ekonomiczne i konflikty na tle etnicznym, a w dotyczących go narracjach w kolejnych dekadach powracał motyw jego obcości w społeczno-kulturowym pejzażu zaboru rosyjskiego, a następnie niepodległego państwa (zob. Śmiechowski 2012; Zysiak i in. 2018).

Choć w trakcie II wojny światowej infrastruktura obu miast nie uległa poważniejszym zniszczeniom, dla Łodzi wojna i powojenne migracje oznaczały ra-

⁴ Zarówno ich przebieg, jak i bezpośrednie skutki były jednak odmienne, a analiza ich upamiętniania i miejsca w zbiorowej pamięci mieszkańców zasługuje na osobną analizę porównawczą, przekraczającą rozmiary niniejszego opracowania.

⁵ *Boken om Vårt Land* czy też *Maamme kirja* to bogato ilustrowane rycinami kompendium wiedzy o Finlandii II połowy XIX wieku, choć napisane po szwedzku, jest – obok eposu „Kalevala” – uważane za dzieło o fundamentalnym znaczeniu dla formującej się tożsamości narodowej.

dykalne zmiany w obrębie tkanki społecznej, z której niemal całkowicie zniknęli mieszkańcy żydowskiego i niemieckiego pochodzenia. Homogeniczne pod względem etnicznym Tampere nie doświadczyło podobnych strat, utrzymało też status kluczowego ośrodka przemysłowego.

Oba miasta zostały włączone w krajowe projekty modernizacyjne zorientowane na industrializację, urbanizację i rozbudowę usług społecznych. Wprowadzenie w Polsce socjalizmu jako oficjalnej doktryny stanowi istotną zmienną warunkującą możliwości i kierunki ekspresji lokalnych i klasowych tożsamości; w fiński projekt społeczno-ekonomicznej konwergencji z wysokorozwiniętym Zachodem (zob. np. Kokkinen i in. 2007; Ali-Yrkkö i in. 2017) – w przeciwieństwie do PRL-owskiego – nie wpiisywała się także nacjonalizacja przemysłu czy centralizacja i polityczne podporządkowanie ruchu związkowego i organizacji społecznych. Z punktu widzenia niniejszego tekstu wydaje się jednak istotne, że – w odmiennych warunkach ustrojowych – w II połowie XX wieku w Łodzi i Tampere trwała intensywna rozbudowa infrastruktury związanej z mieszkalnictwem, kulturą, ochroną zdrowia czy edukacją⁶. Oba miasta doświadczyły też bezprecedensowego przyrostu liczby mieszkańców, w znacznie mierze w wyniku migracji wewnętrznych – w latach 1946–1988 populacja Łodzi wzrosła z niecałych 500 do niemal 850 tys. osób, Tampere – z około 105 do ponad 170 tys.

Powojenne czterdziestopięciolecie obu miastom przyniosło status ośrodków akademickich, przyczyniając się tym samym do zmiany ich struktury społeczno-ekonomicznej, przede wszystkim po-

przez stworzenie mechanizmów kreowania i reprodukcji lokalnych elit intelektualnych. Aspiracje tego rodzaju wyrażano jeszcze przed wojną, ale w Łodzi ich realizacja okazała się możliwa w 1945, a w Tampere – dopiero w 1960 roku (Hietala, Kaarinen 2005). To wtedy oba miasta zyskały też siatkę instytucji kulturalnych o ponadlokalnym zasięgu, takich jak muzea, teatry repertuarowe, sale koncertowe i biblioteki. Jednocześnie łódzki przemysł pozostawał monokulturą tekstylną oferującą głównie miejsca pracy relatywnie niskiej jakości⁷, podczas gdy w tym samym czasie w Tampere zatrudnienie w tradycyjnych przemysłach zaczynało powoli tracić na znaczeniu już pod koniec lat 60. (Kostiainen, Sotarauta 2003).

Choć w tamtym okresie dla ich gospodarek bardzo ważny był eksport do Związku Radzieckiego, jego upadek okazał się znacznie poważniejszym wstrząsem dla Łodzi. Wprawdzie na początku lat 90. Łódź i Tampere notowały wskaźniki bezrobocia przekraczające 20 procent zarówno sprawne działania fińskiego państwa opiekuńczego, jak i długofalowa polityka modernizacji przemysłu pozwoliły Tampere na relatywnie szybkie przezwyciężenie kryzysu, którego symbolem stało się ulokowane w mieście centrum badawczo-rozwojowe Nokii – firmy telekomunikacyjnej specjalizującej się wcześniej w produkcji pulpy papierowej oraz produktów gumowych i kabli (Kostiainen, Sotarauta 2003). Obecnie jest trzecim pod względem liczby mieszkańców miastem Finlandii (239 tys. mieszkańców w 2020 roku).

W Łodzi deindustrializacja przebiegła znacznie bardziej dramatycznie – około 70 procent zakładów

⁶ Przy czym w Polsce punktem wyjścia była walka z analfabetyzmem w latach 30. XX wieku sięgającym ok. 20% populacji. W Finlandii już na przełomie stuleci nie przekraczał on 3%.

⁷ Powolne różnicowanie profilu produkcyjnego miasta można było zauważyć od połowy lat 70.

zbankrutowało lub zostało zlikwidowanych do połowy lat 90. XX wieku, a miasto zyskało stygmatyzującą etykietę „polskiego Detroit”, którego główną przewagą konkurencyjną – obok strategicznego położenia w centrum kraju – ma stanowić relatywnie tania siła robocza (Karpiński i in. 2013). Odzwierciedleniem problemów gospodarczych i wizerunkowych jest gwałtowne starzenie się i kurczenie populacji w 2020 roku, szacowanej na około 677 tysięcy osób.

Historia Łodzi i Tampere a usankcjonowany dyskurs dziedzictwa

W ostatniej dekadzie strategii władz obu miast w różnych proporcjach czerpią z ideowego zasobnika neoliberalnej modernizacji opartej o pomysły przyciągania inwestorów i turystów do intensywnie przebudowywanych centrów, mających stanowić usługowo-rozrywkowe „huby”. Przemysłowa tożsamość stanowi w tej wizji rodzaj „znaku towarowego”, wyróżnika w globalnej rywalizacji o uwagę⁸. Jednocześnie warto wspomnieć, że – przede wszystkim w związku z wcześniejszym rozpoczęciem procesu deindustrializacji – w Tampere dyskusja na temat lokalnego dziedzictwa, regeneracji i zagospodarowania obiektów poprzemysłowych trwa

⁸ Łódź i Tampere niemal w tym samym momencie rozpoczęły forsowną przebudowę terenów okalających główne dworce kolejowe. Projekty „Nowego Centrum Łodzi” i „Five Star City Centre”, choć różnią się istotnymi szczegółami, zakładają przekształcenie przestrzeni ścisłego centrum i radykalne wzmocnienie infrastruktury biurowo-hotelowej, usługowej i rozrywkowej w celu zwiększenia walorów turystyczno-inwestycyjnych okolicy. Kluczowym partnerem obu miast w realizacji tych planów jest ta sama globalna firma konsultacyjna Deloitte. W strategii obu miast wpisane są też aplikacje o organizację wielkich międzynarodowych imprez wystawienniczych i kulturalnych. Łódź bezskutecznie starała się o organizację Expo 2022, aktualnie władze miasta deklarują chęć organizacji Expo Horticulture w 2029 roku, Tampere aplikuje o tytuł Europejskiej Stolicy Kultury w 2026 roku (w 2006 przegrało podobną rywalizację z Turku, Łódź w 2010 roku przegrała walkę o nominację z Wrocławiem).

już od lat 70. XX wieku. W Łodzi podobne procesy można obserwować w pierwszej i drugiej dekadzie XX wieku⁹.

W niniejszym tekście staram się częściowo zrekonstruować wybrane elementy oficjalnych narracji budowanych i wdrażanych przez publiczne instytucje muzealne w Łodzi i Tampere. Obok różnorodnych aktów upamiętniania (pomniki, nazwy ulic i placów itp.) działalność muzeów można analizować jako zinstytucjonalizowane praktyki zmierzające do ugruntowywania lub korekty pamięci zbiorowej. Ich rola jest przy tym dwojaka. Po pierwsze, ich agendy są skierowane w stronę lokalnej publiczności, wobec której pełnią rolę edukacyjną i tożsamościową. Po drugie, są ważnym elementem strategii wizerunkowych państw, regionów i miast, pełnią funkcję „folderów reklamowych” dla turystów i profesjonalistów w delegacjach, potencjalnych inwestorów i nowych mieszkańców. Jak twierdzi Sabine Marschall (2016), te dwie funkcje są zawsze ze sobą splecione, a kształt i kierunek wysiłków marketingowych zależy od dominujących ideologicznych ram oficjalnych, zinstytucjonalizowanych obiegów pamięci.

Muzea, zwłaszcza te posiadające status instytucji publicznych, kształtują i petryfikują narracje kluczowe dla lokalnej, regionalnej czy narodowej tożsamości, budując i podtrzymując hegemoniczny (Molden 2016) status określonych idei. Jak przekonuje Laurajane Smith (2006), niezależnie od lokalnych uwarunkowań, ich agendy są kształtowane przez tak zwany usankcjonowany dyskurs dziedzictwa (*authorized heritage discourse*)¹⁰.

⁹ Dynamika i społeczno-instytucjonalna specyfika obu tych procesów z pewnością zasługują na porównawczą analizę, przekraczającą skromne ramy niniejszego opracowania.

¹⁰ Koncepcja Smith, choć w krytycznych badaniach nad dziedzictwem kulturalnym szybko zyskała status pozycji klasycznej, spotyka się z – nierzadko słusznymi – zarzutami

Jego centralną ideą jest koncentrowanie publicznej uwagi na estetycznie przyjemnych obiektach, które „muszą” być zachowane dla przyszłych pokoleń. Inną właściwością tak rozumianego dziedzictwa jest jego „bezdyskusyjna” wartość. Dziedzictwo reprezentuje wszystkie elementy przeszłości, które są uznawane za ważne i godne zachowania, ponieważ można je wpisać w narracje o drogach prowadzących do teraźniejszości. Jak wskazuje Smith, bardzo ważnym kontekstem dla powstania usankcjonowanego dyskursu dziedzictwa były narodziny nowoczesnego nacjonalizmu w XIX wieku, dowartościowuje on więc głównie dyskursy narodowe, w wielu punktach utożsamiając je z perspektywą elit i marginalizując inne formy tożsamości (zob. także Hobsbawm, Ranger 1983). Promuje też konsensualną wersję historii po to, by regulować aktualne, współczesne napięcia społeczne (zob. także Harvey 2008; Lowenthal 1996; 2015). Inną ważną konsekwencją jego oddziaływania jest wskazywanie legitymizowanych rzeczników przeszłości. Najczęściej zostają nimi „eksperti”: historycy, muzealnicy czy archeolodzy, których zadaniem jest nadanie przeszłości (pożądanego) kształtu.

Wszystkie powyższe charakterystyki sprzyjają wytworzeniu swoistego uniwersalizmu usankcjonowanego dyskursu dziedzictwa, którego najbardziej emblematycznym przejawem jest Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego, uchwalona w 1972 roku przez UNESCO, oraz powołane na jej mocy Międzyrządowego Komitetu Ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego oraz Listy Światowego

---

ze strony badaczy i badaczek dyskursu publicznego, przede wszystkim ze względu na niedostatecznie precyzyjne wykorzystanie dorobku krytycznej analizy dyskursu (zob. Skrede, Hølleland 2018).

Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego¹¹. Analogiczną funkcję pełnią akty i instytucje o zasięgu europejskim, poczynając od Europejskiej Konwencji Kulturalnej z 1954 roku czy Europejskich Dni Dziedzictwa organizowanych od 1985 roku. Jednocześnie kanony wytwarzane przez dominujące dyskursy dziedzictwa są stale podważane, kontestowane i rozszerzane¹².

Łódź i Tampere wydają się w tym kontekście przykładami szczególnymi – ukształtowane przez wielkoprzemysłowy kapitalizm różniły się pod względem składu społeczno-ekonomicznego od „starszych”¹³ miast, pełniących funkcje centrów kulturalnych i handlowo-administracyjnych jeszcze w czasach przednowoczesnych. Zaludniane i kształtowane przede wszystkim przez ludność napływową – w znacznej mierze pochodzenia chłopskiego, ale także inwestorów i specjalistów różnego szczebla (od majstrów po inżynierów) migrujących z za granicy za pracą i w poszukiwaniu zysku, zwłaszcza w pierwszej fazie rozwoju, to jest do I wojny światowej, wydawały się bardziej przypominać inne miasta przemysłowe na świecie niż rodzime ośrodki miejskie.

Choć siatka instytucji muzealnych funkcjonująca dziś w Łodzi i Tampere jest rozbudowana, w niniejszym tekście odwołuję się do materiałów publikowanych przez instytucje mające status publicznych,

---

¹¹ Zabiegi związane z naukowym rozpoznaniem i ochroną dziedzictwa przemysłowego datują się od lat 50. XX wieku.

¹² Ich historyczna i geograficzna zmienność, powiązana z ewolucją koncepcji muzeum i innych zinstytucjonalizowanych form upamiętniania, jest przedmiotem licznych opracowań (zob. np. MacDonald 2013).

¹³ Jest to spory skrót myślowy. Łódź posiada prawa miejskie od 1423, a Tampere – od 1779 roku, jednak gwałtowny rozwój i przyrost liczby mieszkańców obu miast rozpoczął się w latach dwudziestych XIX wieku, dzięki nadaniu im specjalnych przywilejów przez władze carskie.

a więc w największym stopniu odpowiadające charakterystyce usankcjonowanego dyskursu dziedzictwa¹⁴. Drugim kryterium doboru był tematyczny zakres działań, uwzględniający rozmaite aspekty historii lokalnej. W Łodzi są to: Muzeum Miasta Łodzi, Muzeum Włókiennictwa i Muzeum Tradycji Niepodległościowych, w Tampere: Centrum Muzealne Vapriikki i Muzeum Pracy Werstas¹⁵. W niniejszym tekście podejmuję dwa wątki, związane z poszukiwaniem w narracjach muzealnych odpowiedzi na pytanie o definicję, przebieg i konsekwencje projektów przemysłowej modernizacji.

¹⁴ Dokładny spis materiałów poddanych analizie znajduje się w aneksie, wraz z nadanymi kodami. Analizą objęto wszystkie publikacje dotyczące przemysłowej historii obu miast, wydane przez publiczne muzea i udostępnione do zakupu lub pobrania we wrześniu 2019 roku. Zasób elektroniczny został zaktualizowany 1 czerwca 2020 roku. Choć w rezultacie powyższego rozstrzygnięcia metodologicznego w korpusie danych znalazły się teksty wydane zarówno w 2002, jak i w 2019 roku, ich przegląd nie pozwala orzekać o trwałości/zmienności muzealnych narracji o przemysłowej przeszłości Tampere i Łodzi. W momencie składania niniejszego tekstu do druku trwa częściowa przebudowa wystaw w największych muzeach. Wiosną 2020 roku w tampereńskich muzeach Vapriikki i Werstas otwarto dwie wystawy okolicznościowe, związane z jubileuszem 200-lecia zakładów Finlaysona: „Od fabryki do marki” i „Wspomnienia z Finlaysona – 200 lat fabryki”. W październiku Muzeum Historii Miasta Łodzi zainaugurowało nową wystawę stałą: „Łódź w Europie. Europa w Łodzi. Ziemia obiecana wczoraj i dziś”. Również na jesień 2020 roku planowane jest otwarcie nowej wystawy stałej w Centralnym Muzeum Włókiennictwa: „Łódzkie mikrohistorie, ludzkie mikrohistorie”. Z uwagi na ramy czasowe procesu wydawniczego ani ich zawartość, ani towarzyszące im materiały informacyjne i promocyjne nie zostały objęte analizą w niniejszym tekście.

¹⁵ Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że w 1990 najstarsze łódzkie Muzeum Historii Ruchu Rewolucyjnego zostało przemianowane na Muzeum Tradycji Niepodległościowych. Z kolei funkcjonujące w Tampere od 1949 roku Muzeum Lenina, prowadzone przez Towarzystwo Przyjaźni Fińsko-Radzieckiej, nadal działające pod tą nazwą, zostało włączone w struktury Werstas, Muzeum Pracy utworzonego w 1993 roku w wyniku scalenia i przekształcenia kilku mniejszych instytucji muzealnych. Formalnie funkcjonuje w jego ramach też Muzeum Budownictwa Robotniczego Amuri – skansen stworzony w granicach dawnego osiedla robotniczego. Jedynym jak dotąd publicznym obiektem muzealnym poświęconym życiu fabrykantów jest Muzeum Milavida, oddział Vapriikki otwarty w 2015 roku w dawnej willi fabrykanckiej rodziny von Nottbecków.

Tak zarysowane ramy tekstu pozostawiają z boku zarówno szeroką problematykę związaną z materialnym aspektem dziedzictwa przemysłowego (zawartości wystaw, jak i obiektów znajdujących się w przestrzeni miasta), jak i kwestie związane z samym procesem legitymizacji opowieści o przeszłości Łodzi i Tampere. Dookreślenie i opisanie zmienności aktorów i mechanizmów instytucjonalnych sankcjonujących dyskursy dziedzictwa w obu przypadkach są zadaniami na tyle złożonymi, że zasługują na osobne opracowanie.

Ziemia obiecana vs. miasto nad bystrzem

Z materiałów objętych kwerendą wyłaniają się relatywnie koherentne opowieści o miastach przemysłowych. Ich wspólną cechą jest podkreślanie wyjątkowości ich ścieżek rozwojowych na tle reszty kraju przy jednoczesnym akcentowaniu ich międzynarodowych korzeni. Wizerunki Łodzi i Tampere jako forpoczt nowoczesności są jednak konstruowane w oparciu o różne zasobniki symboliczne. W oficjalnych narracjach dotyczących przemysłowej historii powracają dwa skojarzenia, które dla materiałów zgromadzonych na potrzeby niniejszego tekstu stanowią poręczną ramę interpretacyjną. W opisach obecny jest motyw „ziemi obiecanej”¹⁶, w charakterystykach Tampere powraca motyw miasta nad bystrzem¹⁷. Symbolika tych wyborów wydaje się znacząca, wpisują się one bowiem w dwa bardzo typowe wzory konstruowania przeszłości.

W łódzkiej polityce hasło „ziemi obiecanej” (zob. np. Michlic 2008; Young, Kaczmarek 2008; Fleming

¹⁶ Wykorzystywany też w oficjalnych dokumentach i materiałach promocyjnych miejskich instytucji.

¹⁷ Jest to próba tłumaczenia słowa *koski* (ang. *rapids*). Bystrze, czy też bystrzyca, to miejsce na rzece, gdzie występuje lokalne przyspieszenie przepływu wody, często o skalistym dnie.

2011) wykorzystywane jest od lat w sposób bezkrytycznie afirmatywny, pozbawiający tytuł powieści Władysława Reymonta oczywistego w kontekście jej treści ironicznego wydzźwięku. Tworzy ono też podstawową ramę muzealnych opowieści o przemysłowej przeszłości miasta. We wstępie do jednej z publikacji Muzeum Miasta Łodzi czytamy:

To w Łodzi w 1839 roku dzięki Ludwikowi Geyerowi została wprowadzona pierwsza w Królestwie Polskim maszyna parowa, a z końcem XIX wieku powstały wielkie fortuny Scheiblerów, Grohmanów, Poznańskich. Jednocześnie powstała przestrzeń do życia i pracy wielu narodowości, przede wszystkim Polaków, Żydów i Niemców, dla których Łódź była „ziemią obiecaną”. Żadne miasto ówczesnej Europy nie doświadczyło tak dynamicznego rozwoju i w tak krótkim czasie nie stało się znaczącym ośrodkiem przemysłowym. Rok 1939 i wybuch drugiej wojny światowej przerwały koegzystencję ludzi różnych nacji, tworzących niepowtarzalną społeczność Łodzi. Już nigdy potem się ona nie odrodziła. (Jakóbczyk, Kuropatwa-Pik, Pawlak 2012: 6 [L_MCL1])

Głównymi wyróżnikami przemysłowej Łodzi mają być z jednej strony spektakularny rozrost i tworzenie środowiska dla błyskotliwych indywidualnych karier ekonomicznych, z drugiej – wielokulturowość stanowiąca namiastkę kosmopolityczności i potwierdzająca metropolitalny status miasta. Obie te cechy dawnej chwały są jednak bezpowrotnie utracone. Nostalgia za nieistniejącym światem przedwojennych łódzkich podwórek stanowi główny motyw jedynej wystawy stałej poświęconej życiu codziennemu warstw innych niż miejscowa burżuazja. W elektronicznej broszurze promującej wystawę „Na wspólnym podwórku” w Muzeum Miasta Łodzi można przeczytać:

Jednym z założeń wystawy jest przybliżanie świata, którego już nie ma, a który był tak bardzo obecny. Tętniący życiem świat wielonarodowościowej i wielokulturowej Łodzi, z jej pozytywami i negatywami, staraliśmy się „wirtualnie” przywrócić na wystawie i jednocześnie uświadomić zwiedzającym, co rozłam spowodowany wojną i jej skutki oznaczały dla tego europejskiego miasta. (Walaszczyk 2017 [L_MCLWWW])

Historia tak rozumianej przemysłowej nowoczesności, utożsamianej ze „złotym wiekiem”, w narracjach łódzkich muzeów właściwie kończy się wraz z nadejściem II wojny światowej. Jedynie wojenne i powojenne losy zakładów Ludwika Geyera zostały ujęte w publikacji Centralnego Muzeum Włókiennictwa, którego siedziba znajduje się w budynku dawnej fabryki (Jaworski, Maćkowiak-Kotkowska, Stanilewicz 2006 [L_CMT1]). Jej dzieje są opowiadane w perspektywie makrosocjalnej, a założyciel przedsiębiorstwa jest ich głównym indywidualnym bohaterem. Nieliczne nazwiska mężczyzn na stanowiskach kierowniczych są wspomniane w kontekście organizacji życia kulturalnego i zaplecza socjalnego w zakładzie. Czytamy na przykład: „W okresie międzywojennym przy zakładzie Geyerów powstawały nowe organizacje społeczne, kulturalne i sportowe zrzeszające pracowników firmy” (Jaworski, Maćkowiak-Kotkowska, Stanilewicz 2006 L_CMT1: 17). Dowiadujemy się też, że „zarząd zakładów sprzyjał także inicjatywom ułatwiającym pracownikom dostęp do kultury” (Jaworski, Maćkowiak-Kotkowska, Stanilewicz 2006 L_CMT1: 17). Świadectwem rozwoju przedsiębiorstwa są informacje o inwestycjach w maszyny, budynki, ziemię, zyskach z produkcji i fluktuacjach zatrudnienia. Pracownicy i pracownice są raczej tłem i obiektem działań niż zbiorowym aktorem w historii zakładu. Po wojnie

rolę patrona i organizatora przejmuje państwowy właściciel. Rosnące od początku lat 90. zadłużenie, a w końcu upadłość zakładu w 2002 roku zamykają jego historię. I tym razem los pracowników zostaje ujęty w suchej informacji: „Zatrudnienie, sięgające w latach 70. 6 tysięcy pracowników, systematycznie zmniejszono tak, że w roku 1998 pracowało tu 760 osób, w 2000 r. – 460, a w 2002 zaledwie 370” (Jaworski, Maćkowiak-Kotkowska, Stanilewicz 2006 L_CMT1: 19).

Taka konstrukcja opowieści jest związana ze zinstytucjonalizowanym zapominaniem (Connerton 2008) wielu aspektów przeszłości, przede wszystkim okresu Polski Ludowej, ale także ostrych różnic i głębokich problemów społecznych i etnicznych, a także towarzyszących im napięć i konfliktów, które stanowią bardzo ważny temat *Ziemi obiecanej* Władysława Reymonta, do której tytułu chętnie nawiązują dziś oficjalne narracje o przemysłowej Łodzi.

Skojarzenie Tampere z rzeczny bystrzem wymaga pewnego skontekstualizowania. Wiąże się z kanałem Tammerkoski biegnącym między dwoma jeziorami, nad którymi rozciąga się dziś miasto. Osiemnastometrowy spadek terenu zapewnia znaczne przyspieszenie nurtu, co z kolei pozwalało napędzać turbiny kolejnych zakładów powstających wzdłuż kanału. Podkreślanie niemal metafizycznego związku z naturą stanowi ważny element fińskiej mitologii narodowej. Nawet w generalnie linearnej i „sekularnej” opowieści o historii miasta (zob. Rek-Woźniak, Woźniak 2020) sam „założycielski moment”, związany z ulokowaniem nad Tammerkoski manufaktury tekstylnej Jamesa Finlaysona, bywa w oficjalnych narracjach muzealnych konstruowany w sposób przywodzący na myśl przypowieść:

Finlayson pojechał do Rosji, żeby pracować jako inżynier przy inwestycjach otwartych przez Cara Aleksandra I. Przyjaciół, John Paterson, poinformował go wtedy o naturalnych bystrzach w Finlandii. Car również był pod wrażeniem siły wodospadów, kiedy odwiedził Tampere w 1918 roku. Wiosną 1920 roku James Finlayson otrzymał specjalne pozwolenie na założenie w Tampere fabryki. (Ingman-Toivonen 2019: 10/12 [T_FLM2])

Przyroda nie jest tu przeciwstawiana cywilizacji technicznej i przemysłowej nowoczesności, ale staje się „dawczynią” szansy dla miasta i jego mieszkańców. Ich cnotą – zarówno w przeszłości, jak i współcześnie – jest z kolei gotowość do organicznego wysiłku na rzecz wspólnych celów. Jednocześnie sposób, w jaki konstruowana jest tożsamość miasta w muzealnych narracjach, pozwala budować analogię pomiędzy przyspieszeniem wody płynącej przez Tammerkoski a nieustannym progresem, z którym ma kojarzyć się miasto. Toimi Jaatinen, Główny Dyrektor Wydziału Kultury i Rozrywki Urzędu Miasta Tampere, tak podsumował dzieje miasta we wstępie do książki *Tampere: City of the Rapids*:

Fakt, że nie zawsze wszystko było w rękach mieszkańców Tampere, nie umniejsza wartości osiągnięć miasta i jego mieszkańców. Potrzeba znacznych umiejętności, by efektywnie wykorzystać polityczne, ekonomiczne i kulturowe możliwości, jakie daje każda kolejna era. Także w tym kontekście mieszkańcy Tampere odnieśli sukces – łącząc umiejętności i łut szczęścia. Przedsiębiorcy i robotnicy, wojny i współistnienie, wizerunek miasta, edukacja i innowacje prowadzące nas naprzód, progi wodne jako fazy natury, praca i polityka, hokej i rock and roll – wszystko to stanowi różnorodną zawartość tej książki. (Lind, Antila, Liuttunen: 6 [tłum. MRW], [T_TM1])

Powyższy cytat bardzo dobrze oddaje też wrażenie ciągłości i spójności procesu prowadzącego do współczesności. Wydarzenia ilustrujące dzieje Tampere, choć we wszystkich publikacjach objętych badaniem są uporządkowane tematycznie, wydają się podporządkowane idei progresu. Indywidualne biografie i sukcesy odnoszone przez lokalne zespoły muzyczne czy drużyny sportowe wydają się różnymi wariantami tej samej opowieści o społecznym, ekonomicznym i kulturowym awansie, który jest wspólnym dziełem wszystkich grup społecznych. Opowieści o różnych obszarach życia społecznego wpisują się w schemat przewycięzania trudności, którego warunkiem jest z jednej strony sprawne działanie instytucji publicznych, z drugiej – demokratyzacja i oddolna mobilizacja.

Lud Tampere był świadkiem trajektorii i transformacji miasta przemysłowego – od narodzin, przez rozkwit, aż po zmierzch – w czasie krótszym niż dwieście lat i mniej więcej siedem pokoleń. Ostatnie dni prosperity jako miasta przemysłowego przypadają na lata pięćdziesiąte i wczesne lata sześćdziesiąte, po których miejsca pracy w przemyśle zaczęły zanikać, najpierw powoli, a po latach siedemdziesiątych – szybciej. Lata osiemdziesiąte były dla miasta ciężkie, ale Tampere nieźle sprostało wyzwaniom. W latach 1945–2010 liczba mieszkańców wzrosła ponad dwukrotnie. Dziś ludzie w wieku produkcyjnym są lepiej wykształceni, zdrowsi i zarabiają więcej niż kiedykolwiek. (Lind, Antila, Liuttunen: 192 [tłum. MRW], [T_TM1])

Budowanie takich linearnych i teleologicznych narracji (Hobsbawm, Ranger 1983) jest klasycznym narzędziem konstruowania grupowej tożsamości, a wrażenie kompletności i spójności pozwala marginalizować problematyczne aspekty opowie-

ści, ukrywając przy tym istniejące w społeczności relacje władzy. W powyższym fragmencie kryzys lat 80. i 90. jawi się jako drobne zawirowanie na drodze do przeistoczenia Tampere w centrum gospodarki opartej na wiedzy. Oficjalne dyskursy budują też wizerunek tego miasta jako „od zawsze” włączonego w międzynarodowy krwiobieg technologiczno-gospodarczy i kulturowy (Haapala, Peltola 2019 [T_TM5]), stanowiąc tym samym użyteczne tło dla aktualnego projektu modernizacyjnego opartego o megaprojekty i megawydarzenia o międzynarodowym zasięgu.

Choć w tak skonstruowanej historii miasta jest miejsce na napięcia i konflikty, ich liczba i intensywność maleją wraz z osiąganiem kolejnych szczebli postępu. Najbardziej burzliwie jawią się pierwsze dekady XX wieku, a ich symbolem jest najpierw strajk generalny w 1905, a następnie wojna domowa w 1918 roku. Choć niskie płace i złe warunki życia są wymieniane jako kluczowy kontekst zarówno ogłoszenia „Czerwonej deklaracji” na głównym placu miasta w 1905 roku, jak i opowiedzenia się Tampere po stronie „Czerwonych” w starciu ze zwycięskimi „Białymi” podczas wojny domowej, adresaci robotniczych roszczeń pozostają w dużej mierze abstrakcyjni. Publikacje objęte kwerendą przynoszą imponującą ilość informacji o rozmaitych inicjatywach zorientowanych na poprawę warunków życia w mieście po 1945 roku, jednak nie znajdziemy tam rozbudowanych narracji o powojennych działaniach ruchu związkowego, choćby o udziale tampereńskich pracowników w największym w powojennej historii Finlandii strajku generalnym w 1956 roku¹⁸.

¹⁸ Bezpośrednią przyczyną strajku było uwolnienie cen regulowanych wcześniej przez państwo w związku z przedstawieniem gospodarki na tory wojenne i powojenną odbudową.

Robotnicze Tampere i elitarna Łódź

W anglosaskich debatach poświęconych klasowym aspektom dziedzictwa często podnosi się problem reprezentacji poszczególnych grup społeczno-ekonomicznych (zob. np. Smith 2020). Bella Dicks (2015: 358) wskazuje przy tym na polaryzujące efekty dyskursu publicznego, zdominowanego przez odwołania do klasy robotniczej, która jest rozpoznawana jako posiadająca kulturą odrębność. Punkt odniesienia dla niej stanowi mieszczańska „norma”, która jednocześnie pozostaje nieopisana jako „oczywista” (por. także Skeggs 2004), z kolei górne segmenty drabiny społecznej są reprezentowane przez indywidualne osoby i ich rodziny. Ślady podobnej polaryzacji można znaleźć w muzealnych narracjach o historii przemysłowej Łodzi i Tampere, choć z odmiennie rozłożonymi akcentami.

Wątek masowej emancypacji jako kontekstu przemysłowej modernizacji pojawia się w obu opowieściach o mieście, jednak w Łodzi ogranicza się głównie do podkreślania awansu społecznego, jaki wiązał się z migracją ze wsi do miasta i możliwością podjęcia przez byłych chłopów i chłopki pracy zarobkowej w dynamicznie rozwijającym się mieście. Sukces Łodzi przemysłowej wydaje się dziełem przede wszystkim tej kategorii społecznej, która jako jedyna była zdolna do wykorzystania dziejowego momentu:

Awans gospodarczy i cywilizacyjny ziem polskich w XIX wieku był przede wszystkim związany z tworzeniem się mniej lub bardziej doskonałego systemu gospodarki rynkowej. W ten sposób odchodził dominujący w okresie staropolskim okres zacofania społeczno-gospodarczego, u którego genezy leżała słaba akumulacja środków w rękach

prywatnych i związany z tym niedostateczny rozwój takich dziedzin jak przemysł, górnictwo i handel. (Jakóbczyk, Kuropatwa-Pik, Pawlak 2012: 18 [L_MCL1])

Indywidualne kariery łódzkich przemysłowców były zaś w znacznej mierze efektem ich szczególnych predyspozycji, którym nowa epoka tworzyła korzystne warunki rozwoju: „Już dawno zauważono, że zdecydowana większość łódzkich kupców i przemysłowców, których udziałem był niezwykle awans majątkowy i społeczny, była wybitnymi specjalistami w określonej specjalności produkcyjnej lub handlowej” (Jakóbczyk, Kuropatwa-Pik, Pawlak 2012: 19 L_MCL1). Wystawy stałe w Muzeum Miasta Łodzi, którego główną siedzibę stanowi pałac fabrykanckiej rodziny Poznańskich, w znacznej mierze rekonstruuje warunki i styl życia górnego segmentu struktury społecznej¹⁹. Pozostałe jej fragmenty tworzą „Panteon wielkich łodzian”, w ramach którego w czterech salach zgromadzono artefakty upamiętniające wybranych reprezentantów inteligencji: urodzonego w Łodzi kompozytora Artura Rubinsteina, tłumacza Karła Dedeciusa, poetę Juliana Tuwima oraz lekarza i społecznika Marka Edelmana. Nie trudno zauważyć, że dobór tych nazwisk nawiązuje do mitologii wielokulturowej Łodzi. Jedyne jak dotąd, znajdujące się w ofercie wydawniczej łódzkich muzeów, publikacje prezentujące perspektywę ludową w opowieści o historii miasta dotyczą działalności sportowej (Glica [L_MCL2]; Glica 2011 [L_MCL3]). Jedną z nich, będącą katalogiem wystawy czasowej zor-

¹⁹ Podobną funkcję pełnią odrestaurowane sale pałacu rodziny Herbstów, stanowiące oddział łódzkiego Muzeum Sztuki. W Tampere od 2004 roku funkcjonuje prywatne muzeum ulokowane w willi przemysłowca Emila Aaltonena, natomiast stałą publiczną ekspozycję poświęconą fabrykantom otwarto w 2015 roku, w odrestaurowanej willi należącej do rodziny von Nottbecków.

ganizowanej w łódzkim Muzeum Sportu²⁰, została w całości poświęcona Sekcji Sportowej Towarzystwa Rzemieślniczego Resursa, które funkcjonowało w mieście w latach 1911–2001.

Tymczasem w muzealnych narracjach o rozwoju Tampere warstwom ludowym przypada rola samodzielnego aktora międzyklasowego sojuszu (Rek-Woźniak, Woźniak 2020). Choć w opowieści o mieście nieustannie patrzącym w przyszłość nie pozostaje wiele miejsca na nostalgię, pewnym kontrapunktem, wciąż jednak mieszczącym się w oficjalnej narracji o Tampere jako mieście masowej emancypacji, wydają się publikacje Fińskiego Muzeum Pracy, zwłaszcza przewodnik zatytułowany „Czerwone Tampere”. Jego konstrukcja pozwala spojrzeć na miasto jako na ostoję kultury robotniczej, o której sile świadczą mają przestrzenie publiczne i budynki, indywidualne biografie, jak i historia działań zbiorowych. Czytamy w nim:

Tradycyjny przemysł stworzył w Tampere klasę robotniczą, która cieszyła się własnym stylem życia i systemem wartości. Tampere mentalnie nigdy nie było miastem klas wyższych, ale stworzyło swój własny, niepowtarzalny folklor. Przejawia się on w działaniu lokalnej grupy robotniczych pisarzy, sukcesach hokejowych, działaniach subkultur i kontrkultury, a także w kolorowym, alternatywnym folklorze Pispali²¹. (Heinonen 2015: 62 [tłum. MRW], [T_FLM1])

Zarówno poszczególne budynki będące siedzibami organizacji politycznych i kulturalnych,

²⁰ Muzeum Sportu funkcjonuje jako oddział Muzeum Miasta Łodzi.

²¹ Położona na wzgórzu dzielnica Pispala, z zachowaną drewnianą robotniczą zabudową i najstarszą działającą publiczną sauną w Finlandii, jest dziś jednym z najszybciej gentryfikujących się miejsc w Tampere.

jak i całe osiedla ze znajdującą się w ich obrębie infrastrukturą, a także place i inne przestrzenie publiczne będące miejscami manifestacji świadczą o robotniczej tożsamości „fińskiego Manchesteru”. Główny Plac jest tłem dla najważniejszych wydarzeń, których zbiorowym aktorem była społeczność Tampere: w 1905 roku są to strajkujący mieszkańcy (Heinonen 2015: 33 [T_FLM1]), w 1918 – pojmani przez Białych jeńcy pokonanej tampe-reńskiej Czerwonej Gwardii (Heinonen 2015: 46 [T_FLM1]).

Z perspektywy niniejszych rozważań szczególnie ciekawe wydaje się przywołanie ostatnich „bitew” (takie określenie wprost pada w tekście) stoczonych przez schodzącą z dziejowej sceny robotniczą społeczność. Walki w obronie przeznaczonych do wyburzenia lub komercjalizacji przestrzeni pofabrycznych, publicznych i kulturalnych, są tu przedstawione jako bardzo ważne akty samostanowienia i sprawczości mieszkańców. Takimi symbolicznie i fizycznie obronionymi przestrzeniami wymienianymi w przewodniku są: zabytkowa hala targowa, drewniane osiedle robotnicze Amuri, w którym urządzono skansen robotniczej architektury i życia codziennego, czy budynek zakładów metalurgicznych Tampella, który miał zostać sprzedany prywatnemu inwestorowi i przekształcony w elegancki obiekt biznesowo-mieszkalny, a po długiej sądowej batalii został zaadoptowany na cele muzealne. Autorzy podkreślają, że to społeczność miasta zadbała o ochronę unikatowego dziedzictwa, które dziś stanowi o jego turystycznym potencjale. Z kolei protesty przeciwko częściowo przeprowadzonemu w latach 1969–1980 wyburzeniu zabudowań pozostałych po fabryce sukna Verkatehdas przerodziły się w ogólnonarodową debatę o ochronie dziedzictwa przemysłowego.

Dyskusja i podsumowanie

W pracach na temat przemian pamięci i tożsamości miast poprzemysłowych powraca wątek nostalgii za utraconą świetnością (zob. Strangleman 2013). W kontekście postsocjalistycznym powyższej obserwacji towarzyszy konstatacja o odrzuceniu dziedzictwa powojennych dekad jako niechcianego spadku, który lokalne elity próbują wymazać ze zbiorowej świadomości i zastąpić mitem „złotego wieku”. Joanna Michlic (2008) czy Craig Young i Sylwia Kaczmarek (2008) stawiają tezę, że Łódź stanowi w tym kontekście przykład typowy: wobec niemożności odwołania do czasów przednowoczesnych władze miasta szukają inspiracji dla jego tożsamości w okresie XIX-wiecznej industrializacji. Wyraźnych różnic w sposobie budowania łódzkiej i tampereńskiej opowieści o przemysłowej modernizacji nie da się jednak wyjaśnić jedynie poprzez odwołanie do tej zmiennej. „Zinstytucjonalizowane zapomnienie” w Łodzi nie dotyczy jedynie socjalistycznej modernizacji, z jej ambiwalentnym politycznym kontekstem. Historia miasta konstruowana przez działające lokalnie instytucje pomija ważne aspekty społecznych procesów, aktorów, podziałów i interesów również w okresie przedwojennym. Z kolei linearności, spójności i „organicznego” charakteru historii Tampere nie da się wyjaśnić wyłącznie przez odwołanie do braku socjalistyczno-autorytarnego bagażu i spektakularnego sukcesu krajowej polityki rozwoju po 1945 roku.

Wśród co najmniej kilku możliwych i wzajemnie niesprzecznych interpretacji najbardziej poręczne wydaje mi się odwołanie do historycznych procesów średniego i długiego trwania, które w dużej mierze formują zawartość usankcjonowanego dyskursu dziedzictwa na poziomie narodowym.

W fińskiej historiografii istnieje konsensus co do kluczowej roli wolnego chłopstwa w konstrukcji fundacyjnej mitologii narodowej. Zazwyczaj, i słusznie, kojarzy się tę warstwę społeczną jako nosicieli takich wartości jak równość, wolność i dążenie do edukacji (zob. Alapuro 2012). W pierwszych dekadach XX wieku podziały i konflikty klasowe kluczowe z punktu widzenia budowania retoryki wspólnoty, przebiegające wzdłuż linii dzielących burżuazję i chłopstwo, były w Finlandii silniejsze niż w innych krajach nordyckich, jednak poziom emancypacji i politycznej mobilizacji warstw ludowych był w tym przypadku znacznie większy niż w społeczeństwie polskim. Idea ponadklasowego konsensusu zakorzenionego w pojęciu ludu (*kansa*, ale też narodu: *kansakunta* czy obywatela: *kansalainen*) była chętnie wykorzystywana przez wszystkie siły polityczne, łącznie z Białymi, którzy po 1918 roku utożsamiali lud z raczej chłopstwem niż klasą robotniczą (zob. Woźniak 2021 w tym tomie). Ani fińskie, ani polskie społeczeństwo nie wytworzyło silnej rodzimej klasy kapitalistów, jednak przewaga kulturowa polskich postszlacheckich elit nad ludem sprzyjała monopolizowaniu przez tę grupę sfery symbolicznej (Zarycki, Smoczyński 2017) w stopniu, który w Finlandii nie był możliwy. Choć pewne elementy odrębności robotniczej tożsamości Tampere są w muzealnych wydawnictwach wyraźnie akcentowane, równie ważnym elementem historii tego miasta jako projektu modernizacyjnego i emancypacyjnego wydaje się jego wspólnotowy, konsensualny charakter, bardzo wyraźnie wpisujący się w dominującą mitologię ponadklasowej współpracy jako głównego czynnika warunkującego spektakularny sukces fińskiego państwa i społeczeństwa w XX wieku. Także wątek organicznego, relatywnie harmonijnego rozwoju miasta w symbiozie z przyrodą – zaskakuje w kontekście typowych narracji o przemysłowym

mieście-molochu. Staje się on jednak zrozumiały poprzez odniesienie do symboliki narodowej wytworzonej na przełomie XIX i XX stulecia.

Z drugiej strony świetność przedwojennej Łodzi przemysłowej – tak, jak konstruuje jej obraz opowieści muzealne – nie wynikała z tego, że była projektem emancypacyjnym w skali masowej. Wojna, a następnie okres gospodarki planowej wdrażanej w warunkach państwa autorytarnego nie wyhamowały postępu mierzonego rosnącą jakością życia obywateli czy ich udziałem w życiu publicznym. Sięganie przez władze miasta do symboliki „Ziemi obiecanej”, której namacalnym śladem są dziś pozostawione przez dawnych przemysłowców gmachy i monumentalne kompleksy fabryczne, wydaje się raczej konsekwencją rozumienia przemysłowej modernizacji jako wpisania historii Łodzi w dominujące w polskiej sferze symbolicznej mitologie naturalizujące porządek społeczny oparty na głębokich dystansach klasowych (zob. Leszczyński 2020). Podobnym zabiegiem wydaje się ukrywanie napięć etnicznych za fasadą wielokulturowej wspólnoty.

Przykłady oficjalnych muzealnych narracji o Łodzi i Tampere wydają się dobrze ilustrować rozróżnienie pomiędzy „reakcyjną” i „progresywną” nostalgią, zaproponowane przez Laurajane Smith i Gary’ego Campbella (2017). Pierwsza z nich oznacza przede wszystkim przeżywanie tęsknoty za utraconą chwałą. Ten sposób odwoływania się do przeszłości wiąże się z jej romantyzowaniem i sentymentalizowaniem w miejsce krytycznej refleksji nad historycznym dziedzictwem. Choć wspomniani autorzy zastrzegają, że rzeczywistość społeczna wymyka się jednoznacznym klasyfikacjom, proponują, by spojrzeć na ostatnią falę sukcesów populistycznej prawicy właśnie przez pryzmat

kanalizowania, przetwarzania i amplifikowania tego typu nostalgii. Hasła odzyskiwania „kontroli” czy „wielkości”, odwołujące się do imperialnych sentymentów, stały się motywami przewodnimi skutecznych kampanii prowadzących do Brexitu czy zwycięstwa Donalda Trumpa w wyborach prezydenckich w 2016 roku. Ich zbiorowym adresatem w obu krajach stała się spauperyzowana biała klasa robotnicza i niższa klasa średnia. Podobnie tłumaczy sukcesy francuskiej skrajnej prawicy w przejmowaniu robotniczego elektoratu Didier Eribon (2019). Druga z nich wprost nawiązuje do jego emancypacyjnego potencjału. Jest to „sposób pamiętania, który aktywnie i świadomie używa przeszłości do skontekstualizowania zysków i osiągnięć współczesności i ustanowienia politycznie progresywnej agendy na przyszłość” (Smith, Campbell 2017: 3 [tłum. MRW]). Poczucie straty jest tu więc równoważone poczuciem przynależności, dumy i wdzięczności. Autorzy podkreślają, że bardzo ważnym elementem progresywnej nostalgii jest odwołanie do grupowego etosu, który nie tylko pozwala społeczności przetrwać, ale i stanowi podstawę jej dalszego rozwoju. Można dyskutować o adekwatności czy sile tożsamościowo-twórczego potencjału narracji o przemysłowej przeszłości Tampere, warto też systematycznie przyglądać się temu, jak uspojnianie i uwspólnianie historii miasta przyczynia się do wypychania z niej konkretnych wątków i doświadczeń²². Jednak mieszkańcy Łodzi znajdują się w sytuacji paradoksalnej. „Utracona” świetność miasta nigdy nie należała do nich.

²² Interesujące wydaje się np. pytanie, czy i jak narracje lokalnych muzeów będą się zmieniać pod wpływem rosnącej obecnie etnicznej heterogeniczności obu miast i związanych z tym procesem napięć. W Tampere, oprócz uchodźców spoza Europy, przybywa migrantów z Rosji i Estonii, w Łodzi – z Ukrainy.

Aneks

Tampere

Fińskie Muzeum Pracy

Heinoen Linda (2015) *Red Tampere. Guide*. Tampere: The Finnish Labour Museum Werstas. T_FLM1

Ingman-Toivonen Eeva-Marja (2019) *Finlayson Alue. Finlayson area*. Tampere: The Finnish Labour Museum Werstas. T_FLM2

<http://www.werstas.fi/?lang=en> T_FLMWWW

Centrum Muzealne Vapriikki

Lind Mari, Antila Kimmo, Liuttunen Antti, eds. (2014) *Tampere-city of the rapids*. Tampere: Tampere Museums. T_TM1

Palo-oja Ritva (2004) *Tampere's heart of iron. Tampella*. Tampere: Tampere's Museums' Publications. T_TM2

Takalo Tittu (2010) *Foster sons and cotton girls. Nine tales from Tampere*. Tampere: Museum Centre Vapriikki. T_TM3

Haapala Perti i in. (2010) *Tampere 1918. A town in the Civil War*. Tampere: Museum Centre Vapriikki. T_TM4

Haapala Perti, Peltola Jarmo (2019) *Gloaali Tampere: Kaupungin taloushistoria 1700-luvulta 2000-luvulle*. Tampere: Tampereen museot. T_TM5

<http://vapriikki.fi/en/> T_TMWWW

http://www.museomilavida.fi/T_MMWWW

Łódź

Muzeum Miasta Łodzi

Jakóbczyk Maja, Kuropatwa-Pik Katarzyna, Pawlak Cezary, red. (2012) *Imperium rodziny Poznańskich. Przywrócone dziedzictwo czasu i miejsca*. Łódź: Muzeum Miasta Łodzi. L_MCL1

Glica Sebastian (bd) *Od 1824 roku. Opowieść o łódzkim sporcie*. Łódź: Muzeum Miasta Łodzi. L_MCL2

Glica Sebastian (2011) *Sekcja Sportowa Towarzystwa Rzemieśliczego Rseursa w Łodzi*. Łódź: Muzeum Miasta Łodzi. L_MCL3

<https://muzeum-lodz.pl/> L_MCLWWW

Centralne Muzeum Włókiennictwa

Jaworski Piotr, Maćkowiak-Kotkowska Lidia, Stanilewicz Karolina (2006) *Dawne zakłady Ludwika Geyera 1828-2002. Ludzie, produkcja, wzornictwo*. Łódź: Centralne Muzeum Włókiennictwa. L_CMT1

Jaworski Piotr (2005) *Biała Fabryka Ludwika Geyera w Łodzi*. Łódź: Centralne Muzeum Włókiennictwa. L_CMT2

Głowacki Jan (2002) *Narzędzia i maszyny włókiennicze w zbiorach Centralnego Muzeum Włókiennictwa*. Łódź: Centralne Muzeum Włókiennictwa. L_CMT3

Antoszczyk Dominik, Głowacki Jan . Jaworski Piotr. (2010) *50 lat Centralnego Muzeum Włókiennictwa*. Łódź: Centralne Muzeum Włókiennictwa. L_CMT4

Zawisza Norbert (2010) *Biała Fabryka. Skansen łódzkiej architektury drewnianej*. Łódź: Centralne Muzeum Włókiennictwa. L_CMT5

<https://cmwl.pl/public/> L_CMTWWW

Muzeum Tradycji Niepodległościowych

Kulazinska Anna (2015) *Rewolucja 1905-1907. W 110 rocznicę*. Łódź: Muzeum Tradycji Niepodległościowych. L_MIT1

<https://muzeumtradycji.pl/> L_MITWWW

Bibliografia

- Alapuro Risto (2012) *Nordic and Finnish Modernity: A Comparison* [w:] Jóhann Páll Árnason, Björn Wittrock, eds., *Nordic Paths to Modernity*. New York, Oxford: Berghahn Books, s. 191–206.
- Ali-Yrkkö Jyrki i in. (2017) *Riding the wave: Finland in the changing tides of globalisation*. Helsinki: Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos, ETLA.
- Bernhard Michael, Kubik Jan, eds. (2014) *Twenty Years after. Communism: The Politics of Memory and Commemoration*. New York: Oxford University Press.
- Connerton Paul (2008) *Seven types of forgetting*. „Memory Studies”, vol. 1, no. 1, s. 59–71.
- Dicks Bella (2015) *Heritage and Social Class* [w:] Emma Waterton, Steve Watson, eds., *The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research*. London: Palgrave Macmillan, s. 366–381.
- Eribon Didier (2019) *Powrót do Reims*. Przełożyła Martyna Ochab. Kraków: Wydawnictwo Karakter.
- Fleming Michael (2011) *Legitimizing Urban ‘Revitalisation’ Strategies in Postsocialist Lodz*. „East European Politics & Societies”, vol. 26, no. 2, s. 254–273.
- Haapala Pertti (2005) *History of Tampere: the very long road to informational city* [w:] Kasvio Antti, Anttiroiko Ari-Veikko, eds., *e-City: analysing efforts to generate local dynamism in the city of Tampere*. Tampere: Tampere University Press, s. 163–181.
- Haapala Pertti (2011) *Tampere – A History of Industrial Society* [w:] Tammerkoski Rapids, ed., *Reusing the Industrial Pasts*, Tampere: City of Tampere, s. 9–19.
- Harvey David C. (2008) *A History of Heritage* [w:] Brian Graham, Peter Howard, eds., *Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*. Chichester: Ashgate Press London, s. 19–36.
- Hietala Marjatta, Kaarninen Mervi (2005) *The Foundation of an Information City—Education and Culture in the Development of Tampere* [w:] Antti Kasvio, Ari-Veikko Anttiroiko, eds., *E-City. Analysing Efforts to Generate Local Dynamism in the City of Tampere*. Tampere: Tampere University Press, s. 183–215.
- Hobsbawm Eric, Ranger Terence, eds. (1983) *The invented tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Karpiński Andrzej i in. (2013) *Jak powstawały i jak upadały zakłady przemysłowe w Polsce (1946-2012)*. Warszawa: Muza
- Kirby David G. (1978) *Revolutionary ferment in Finland and the origins of the civil war 1917–1918*. „Scandinavian Economic History Review”, vol. 26, no. 1, s. 15–35.
- Kokkinen Arto i in. (2007) *Catching up in Europe: Finland’s Convergence with Sweden and the EU15*. „Scandinavian Economic History Review”, vol. 55 no. 2, s. 153–171.
- Kostiainen Juha, Sotarauta Markku (2003) *Great leap or long march to knowledge economy: institutions, actors and resources in the development of Tampere, Finland*. „European Planning Studies”, vol. 11, no. 4, s. 415–438.
- Kostro Robert, Wóycicki Kazimierz, Wysocki Michał, red. (2014) *Historia Polski od-nowa*. Nowe narracje historii i muzealne reprezentacje przeszłości. Warszawa: Muzeum Historii.
- Kowalski Kamil, Matera Rafał, Sokołowicz Mariusz E. (2020). *The Role of Immigrants in the ‘Take-Offs’ of Eastern European ‘Manchesterers’*. *Comparative Case Studies of Three Cities: Lodz, Tampere and Ivanovo*, „Journal of Migration History”, vol., no. 3, s. 269–299.
- Leder Andrzej (2014) *Przeźniona rewolucja. Ćwiczenia z logiki historycznej*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Leszczczyński Adam (2013) *Skok w nowoczesność. Polityka wzrostu w krajach persyferyjnych 1943-1980*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Leszczczyński Adam (2020) *Ludowa historia Polski*. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
- Leyk Aleksandra, Wawrzyniak Joanna (2020) *Cięcia. Mówiona historia transformacji*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Lowenthal David (1996) *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lowenthal David (2015) *The past is a Foreign Country*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- MacDonald Sharon (2013) *Memorylands. Heritage and Identity in Europe Today*. London: Routledge.

- Marschall Sabine (2016) *The role of tourism in the production of cultural memory: The case of 'Homesick Tourism' in Poland*. „Memory Studies”, vol. 9, no. 2, s. 187–202.
- Michlic Joanna (2008) *Lodz in the Post-communist Era: In Search of a New Identity* [w:] John Czaplicka, Nida Gelasis, Blair Ruble, eds., *Post-communist Cities: New Cultural Reorientations and Identities*, Washington: Johns Hopkins University Press, s. 281–304.
- Molden Berthold (2016) *Resistant pasts versus mnemonic hegemony: On the power relations of collective memory*. „Memory Studies”, vol. 9, no. 2, s. 125–142.
- Ojala Jari, Eloranta Jari, Jalava Jukka, eds. (2006) *The Road to prosperity, An Economic History of Finland*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pobłocki Kacper (2017) *Kapitalizm. Historia krótkiego trwania*. Warszawa: Bęc Zmiana.
- Pobłocki Kacper (2021 [w druku]) *Chamstwo. Ludowa historia Polski*. Wołowiec: Czarne.
- Puś Wiesław (1987) *Dzieje Łodzi przemysłowej: zarys historii*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Rauszer Michał (2020) *Bękart pańszczyzny. Historia buntów chłopskich*. Warszawa: Wydawnictwo RM.
- Rek-Woźniak Magdalena, Woźniak Wojciech (2020) *Working-class and Memory Policy in Post-Industrial Cities: Łódź, Poland, and Tampere, Finland, Compared*. „International Labor and Working Class History”, vol. 37, no. 2, s. 5–21.
- Skeggs Beverly (2004) *Class, Self, Culture*. London: Routledge.
- Skrede Joar, Hølleland Herdis (2018) *Uses of Heritage and beyond: Heritage Studies viewed through the lens of Critical Discourse Analysis and Critical Realism*. „Journal of Social Archaeology”, vol. 18, no. 1, s. 77–96.
- Smith Laurajane (2006) *Uses of Heritage*. London: Routledge.
- Smith Laurajane (2020) *Industrial Heritage and the Remaking of Class Identity. Are We All Middle Class Now?* [w:] Stefan Berger, ed., *Constructing Industrial Past*. New York: Berghahn Books, s. 128–145.
- Smith Laurajane, Campbell Gary (2017) *'Nostalgia for the future': memory, nostalgia and the politics of class*. „International Journal of Heritage Studies”, no. 2, s. 612–627.
- Strangleman Tim (2013) *Smokestack Nostalgia, "Ruin Porn" or Working-Class Obituary: The Role and Meaning of Deindustrial Representation*. „International Labor and Working-Class History”, vol. 84, s. 23–37.
- Śmiechowski Kamil (2012) *Z perspektywy stolicy. Obraz Łodzi w warszawskich tygodnikach społeczno-kulturalnych (1881–1905)*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Topelius Zacharias (1876/2018) *Maamme kirja* [dostęp 30 grudnia 2020 r.]. Dostępny w Internecie: <<http://maammekirja.fi/>>.
- Young Craig, Kaczmarek Sylwia (2008) *The Socialist and Postsocialist Urban Identity in Central and Eastern Europe: The Case of Lodz, Poland*. „European Urban and Regional Studies”, vol. 15, no. 1, s. 52–70.
- Zarycki Tomasz, Smoczyński Rafał (2017) *Totem inteligencji: Arystokracja, szlachta i ziemiaństwo w polskiej przestrzeni społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Zysiak Agata (2020) *"Good" and "Bad" Workers and the Collapse of the Expected Life Course: The Postwar Working Class in Detroit (USA) and Łódź (Poland), 1940s–1980s*. „East European Politics and Societies and Cultures”, vol. 35, no. 1, s. 3–25.
- Zysiak Agata (2016) *Punkty za pochodzenie. Powojenna modernizacja i uniwersytet w robotniczym mieście*, Kraków: Nomos.
- Zysiak Agata i in. (2018) *From Cotton and Smoke. Łódź – Industrial City and Discourses of Asynchronous Modernity*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Cytowanie

Rek-Woźniak Magdalena (2021) *Miasto przemysłowe i usankcjonowany dyskurs dziedzictwa. Porównawcze studium narracji muzealnych w Łodzi i Tampere*. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 17, nr 1, s. 72–89 [dostęp dzień, miesiąc, rok]. Dostępny w Internecie: <www.przegladsocjologiiijakosciowej.org>. DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/1733-8069.17.1.06>

The Postindustrial City and the Authorized Heritage Discourse: A Case Study of Museum Narratives from Łódź and Tampere

Abstract: The histories of Łódź and Tampere share a lot of common traits. Granted with special economic privileges, they both quickly became industrial centers important for the economy of the Russian Empire, gaining nicknames of the Polish and the Finnish Manchester respectively. Populated with migrants, mostly of rural origin, both cities earned the images of 'red' strongholds of the working class in mostly agrarian societies. Since traditional industries declined between the 1980s and the 1990s, Łódź and Tampere have been trying to reevaluate their unique heritages. In the paper, the author will try to compare how museums reconstruct the cities' pathways toward modernity and how various social forces forming the communities of Łódź and Tampere are represented in this process. The discussion is framed within the notion of the authorized heritage discourse.

Keywords: industrial heritage, urban history, museums, authorized heritage discourse